

ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ КАРЛА ПОППЕРА ТА ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

УДК 37.013.74

DOI : 10.12958/2227-2747-2020-3(175)-3-10

Ваховський Леонід Цезаревич,

доктор педагогічних наук, професор,

проректор з науково-педагогічної роботи,

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна

vakhovsky81@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4163-2453>

Для цитування: Ваховський Л. Ц. Теорія пізнання Карла Поппера та проблеми освіти. *Освіта та педагогічна наука*. 2020. № 3 (175). С. 3 – 10.

References (стандарт АРА): Vakhovsky, L. Ts. (2020). Teoriia piznannia Karla Poppera ta problemy osvity [Karl Popper's Theory of Cognition and Education Problems]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 3 (175), 3 – 10 [in Ukrainian].

Постановка проблеми. Вітчизняна історія педагогіки як наука й особливо як навчальна дисципліна є досить консервативною галуззю з усталеним набором історико-педагогічних фактів про минуле освіти й виховання, галереєю видатних педагогів та діячів освіти, твори яких сприймаються як класична спадщина, що є актуальною для «всіх часів і народів». Розширення історико-педагогічного знання відбувається переважно завдяки дослідженням з історії освіти та педагогічної думки України. Більшість дисертаційних робіт означеного кластеру присвячено історико-педагогічному аналізу окремих педагогічних явищ, конкретних освітніх процесів у нашій країні або ж вивченню педагогічного доробку вітчизняних учених, умовно кажучи, «другого плану», тобто відомих лише в тому чи тому регіоні. Між тим історія освіти й педагогічної думки зарубіжних країн досліджується недостатньо активно, і є по-

треба в її новому осмисленні та доповненні.

На особливу увагу заслуговує доробок видатних зарубіжних європейських мислителів ХХ ст., ідеї яких суттєво позначились на розвитку гуманітарних наук, освіти й культури. Одним із найвпливовіших учених минулого століття не без підстав вважають відомого австрійського й британського філософа та соціолога **Карла Раймунда Поппера** (*Karl Raimund Popper*) (1902 – 1994), який є знаковою постаттю в еволюції західної інтелектуальної традиції. Його роботи «Логіка наукового дослідження» (1935), «Злиденність історизму» (1945), «Відкрите

суспільство та його вороги» (1945), «Припущення і спростування» (1963) та інші набули широкого визнання й зробили вагомий внесок у подальше обґрунтування теорії наукового пізнання. Розроблені К. Поппером принципи пізнання та концепція зростання наукового знання зумовили його погляди на устрій і функціонування суспільства, історичний процес, ідеї стосовно навчання та виховання дітей.

Аналіз актуальних досліджень. Аналізу творчої спадщини К. Поппера присвячено значну кількість наукових публікацій. Еволюційну епістемологію видатного філософа досліджували М. Гончаренко, І. Журавльов, В. Метлов, Л. Нургалєєва, Г. Рузавін, В. Садовський, Д. Сепетій, його соціологічні погляди вивчали В. Лекторський, Ю. Солонін та ін.

Науковці також намагались дослідити вплив ідей К. Поппера на розвиток освіти. Цю проблему порушували деякі російські дослідники (Н. Пономарьова, Ю. Пустовойтов, В. Пшенична). Більш докладно проблеми освіти в контексті ідей К. Поппера розглянуто в публікаціях зарубіжних учених. Зокрема, Стефані Чітпін (Stephanie Chitpin) вивчала питання впливу теорії навчання К. Поппера на вдосконалення діяльності сучасної школи (Chitpin, 2016). Маргарет Блекі (Margaret Blackie), спираючись на філософію К. Поппера, доводить необхідність особистісного розвитку студента університету в процесі природничо-наукової освіти (Blackie, p. 161).

Проведений аналіз наукової літератури засвідчив, що погляди К. Поппера на освіту й виховання висвітлені однобічно та обмежено. Акцент зроблено на використанні ідей видатного філософа для вдосконалення сучасної загальноосвітньої й вищої школи. При цьому недостатньо досліджено зумовленість педагогічних ідей К. Поппера соціально-історичним контекстом та його філософською концепцією.

Мета статті – з'ясувати особливості теорії наукового пізнання та показати вплив обґрунтованих К. Поппером гносеологічних принципів на його підходи до вдосконалення освіти й виховання.

Методологія та методи дослідження. Методологічне значення для нашої розвідки мають положення інтелектуальної історії, згідно з якими ідеї як результат інтелектуальної діяльності повинні бути включені в історичний контекст і розглядатись як певна реакція науковця на виклики цього контексту. Для реалізації поставленої мети використано комплекс дослідницьких теоретичних методів: абстрагування, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація.

Виклад основного матеріалу

К. Поппер є видатним і знаним у світі науковцем, і, на нашу думку, немає сенсу докладно висвітлювати його життєвий шлях. Уважаємо за доцільне лише наголосити, що він народився 28 липня 1902 року у Відні. У 1937 р. у зв'язку із загостренням політичної ситуації в Австрії переїхав до Нової Зеландії, а в 1945 р. – до Англії, де працював викладачем у Лондонській школі економіки. Підкреслимо, що К. Поппер мав безпосереднє відношення до шкільної освіти і глибоко знав її проблеми. Він закінчив відкритий у Відні педагогічний інститут і працював учителем у школі на повну ставку (Nicholas Maxwell, 2017, p. 11). Паралельно К. Поппер досліджував гносеологічні й методологічні проблеми науки. Результатом його зусиль стало створення так званої еволюційної епістемології, яка у своїй основі була протилежною традиційній теорії пізнання.

Епістемологію філософ розглядає як термін, що позначає теорію пізнання, передусім наукового пізнання. Призначення цієї теорії, на його думку, полягає в тому, щоб «пояснити статус науки та її зростання» (Поппер, 2000б, с. 57).

К. Поппер пояснює, чому його епістемологія є еволюційною, наводячи дві тези. По-перше, вважає вчений, специфічно людська здатність пізнавати, як і здатність виробляти наукове знання, є результатом природного відбору. По-друге, еволюція наукового знання становить в основному еволюцію в напрямі побудови все кращих і кращих теорій. Цей процес він називає дарвіністським, оскільки теорії стають більш досконаліми («краще пристосованими») і все більше й більше наближаються до істини завдяки природному відбору. Проте навіть найкращі теорії містять велику кількість помилок, тому ми повинні здійснити критичний аналіз і віднайти ці помилки, щоб виявити нові проблеми й створити нові теорії для їх подолання (Поппер, 2000б, с. 57 – 58). Саме такою, на думку К. Поппера, є логіка розвитку наукового знання.

Принцип фальсифікації, тобто критики й спростування теорій, є надзвичайно важливим у контексті розвитку науки. За К. Поппером, теоретичне знання не можна вважати науковим, якщо воно не може бути спростованим, а досягнення науки є не що інше, як процес припущень і спростувань.

Для більш глибокого розуміння еволюційної епістемології варто звернути увагу на те, як К. Поппер порівнює її з традиційною (емпірико-сенсуалістичною – *Л.В.*) теорією пізнання. Традиційний підхід до теорії пізнання, підкреслює філософ, вимагає виправдання (джастифікації) наукових знань спостереженнями та сприйняттями. Означений підхід розпочинається із запитань: «Звідки ми знаємо?», «Які сприйняття або спостереження є підставою наших тверджень?». Інакше кажучи, цей підхід шукає виправдання наукових теорій у наших сприйняттях і наших спостереженнях. К. Поппер назвав його обсерваціонізмом, згідно

з яким джерелом знання є наші почуття, точніше, чуттєві дані або те, що дається нашими органами чуття. Самі ж знання є результатом отриманих чуттєвих даних, або наших сприйнять, які зводяться воедино й засвоюються в голові (Поппер, 2000б, с. 59).

К. Поппер розглядає обсерваціонізм як «баддійну» теорію свідомості й характеризує її таким чином. Чуттєві дані вливаються в баддю через сім добре відомих отворів (два ока, два вуха, один ніс з двома ніздрями, рот, а також через шкіру – орган дотику). У бадді чуттєві дані зв'язуються, асоціюються одне з одним і класифікуються. Потім з цих даних, які неодноразово повторюються, ми отримуємо – шляхом повторення, асоціації, узагальнення та індукції – наші наукові теорії (Поппер, 2000б, с. 59).

К. Поппер вважає, що традиційна (обсерваціоністська) теорія пізнання є помилковою, оскільки, на його переконання, чуттєвих даних, асоціацій, індукції шляхом узагальнення не існує, а наші сприйняття можуть нас обманювати. Згідно з обсерваціонізмом або баддійною теорією знання можуть вливатися в нас ззовні через наші органи чуття. Насправді ж організми надзвичайно активні в придбанні знання, може бути навіть більш активні, ніж у придбанні їжі. К. Поппер глибоко переконаний, що інформація не вливається в нас з довкілля, а, навпаки, ми досліджуємо навколишнє середовище «і активно висмоктуюмо з нього інформацію, як і їжу» (Поппер, 2000б, с. 61). При цьому люди не тільки активні, але й критичні щодо отриманої інформації.

Такі уявлення про процес пізнання та зростання наукового знання, безумовно, відбилися на поглядах К. Поппера щодо освіти й виховання молодого покоління. Зауважимо, що традиційна емпірико-сенсуалістична теорія пізнання, яку

критикує К. Поппер, і сьогодні є основою процесу навчання в закладах освіти, і саме їй відповідає структура сучасного уроку як основної форми організації навчання в загальноосвітніх школах. Елементами уроку є чуттєве сприйняття нового навчального матеріалу, його осмислення, закріплення тощо.

Необхідно мати на увазі, що у видатного філософа не було робіт, які б спеціально були присвячені аналізу освіти, проте він залишив надзвичайно цікаві коментарі з актуальних педагогічних проблем.

К. Поппер, який уважав, що основою раціональності є критичне мислення, здійснив критичний аналіз традиційної освітньої діяльності. У роботі «Відкрите суспільство та його вороги» він стверджував, що традиційна інтелектуальна й моральна освіта є збоченою, оскільки їй притаманне «захоплення зовнішнім блиском слів, сказаних про що-небудь», яке «замінює критичну оцінку того, про що йдеться (і того, що робиться)» (Поппер, 1992б, с. 317). Як наслідок, діти навчені діяти заради дешевого ефекту.

На перший погляд, критичні оцінки К. Поппера стосовно освіти є дещо категоричними. Проте не можна заперечувати, що вчений точно вказує на основні недоліки освітнього процесу в школах: невідповідність вродженим людським якостям, пасивність учнів у процесі навчання.

Зауважимо, що означені недоліки педагоги давно усвідомлювали, вони вживали різноманітних заходів, щоб підсилити природовідповідність освіти й активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів. Однак К. Поппер не просто фіксує дефекти освіти, а пропонує оригінальні шляхи їх подолання.

Ми дійшли висновку, що видатний учений порушив кілька важливих і актуальних для сьогодення проблем.

По-перше, К. Поппер висловив цікаві міркування щодо *державного контролю над освітою*. Аналізуючи філософію Платона та його ідеал стабільної держави, він категорично не погоджувався з тезою про те, що вища функція освіти полягає в стабілізації державного устрою й особливо класової системи шляхом підготовки правителів до правління, а має – до беззаперечної покори. К. Поппер звертав увагу на те, що Платон розглядав освіту й виховання як інструменти класового панування й підтримки стабільності держави й наполягав на необхідності ретельної підготовки лише тих, хто перебуває на вершині піраміди, правителів-філософів (Поппер, 1992а, с. 84 – 85).

К. Поппер був проти надання освіті політичної функції й розгляду її як «політичної медицини». Певний державний контроль над освітою, на його думку, повинен бути, але завдання контролю полягає передусім у забезпеченні того, щоб усі освітні заклади були доступними для всіх. Занадто сильний державний контроль у питаннях освіти становить фатальну небезпеку для свободи, оскільки він буде вести до ідеологічної обробки (Поппер, 1992а, с. 150).

По-друге, К. Поппер наголошував, що треба відмовитись від «вищих», типово романтичних, а насправді безглузвих *освітніх цілей*, наприклад таких, як «повний розвиток особистості», й усвідомити, що фундаментальним для освіти, як і для медицини, повинен стати принцип «не нашкодь». Це означає, що ми передусім повинні остерігатися нанести шкоду тому, хто нам довірився, і дати молодим те, чого вони терміново потребують, щоб стати від нас незалежними і здатними робити свій вибір. Саме цей девіз, на думку К. Поппера, був би гідною *метою* для нашої системи освіти (Поппер, 1992а, с. 319).

По-третє, процес навчання треба перетворити на *процес розв'язання учнями проблем*, оскільки всі організми, за К. Поппером, – шукачі й вирішувачі проблем, які входять у світ тільки разом із життям (Поппер, 2000в, с. 208). Пізнання світу, неодноразово підкреслював учений, розпочинається з проблем, і не може бути знання без проблем, як не може бути і проблем без знання. Це означає, що пізнання починається з напруженості між знанням і незнанням, тобто будь-яка проблема виникає з усвідомлення, що з нашим попереднім знанням щось не так (Поппер, 2000а, с. 299). Проте треба не лише запропонувати вирішення проблеми, а й піддати його критиці, яка полягає у спробах спростування. Це дозволить виявити нову проблему і здійснити пошук шляхів її розв'язання (Поппер, 2000а, с. 300).

Процес навчання як процес вирішення проблем К. Поппер називає також «методом навчання за допомогою проб і помилок» або «методом навчання на помилках», який «використовується нижчими або вищими тваринами, шимпанзе або вченими» і стосується не лише наукового пізнання, а пізнання взагалі.

К. Поппер був переконаний у тому, що спроможність розв'язувати проблеми є вродженою, і саме вона видається найбільш дієвим чинником розвитку особистості. У зв'язку з цим треба змінити фокус та акценти освітнього процесу, трансформували навчальні програми таким чином, щоб вони передбачали діяльність, спрямовану на розв'язання проблем.

Трансформація змісту освіти, своєю чергою, зумовлює зміну характеру взаємодії між учасниками педагогічного процесу та їхнє ставлення до навчального матеріалу. Учитель не повинен нав'язувати учням «вищі цінності», а лише намагатись стимулювати інтерес учнів до

них і надати можливість їм зробити власний ціннісний вибір (Поппер, 2000а, с. 318). Зауважимо, що К. Поппер розумів, що модель освіти, яка ґрунтується на відносинах дружби між учителем та учнем, є правильною лише в принципі й не може бути реалізована в школі, оскільки жодна зі сторін не має можливості припинити ці відносини.

Ми цілком погоджуємось із думкою С. Чітпін, яка вважає, що погляди К. Поппера сприяли становленню конструктивістського підходу в освіті, згідно з яким навчання відбувається за умови, якщо учні беруть активну участь у цьому процесі, пропонуючи власну інтерпретацію свого досвіду й вибудовуючи власні знання (Chitpin, 2016, с. 191).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, теорія пізнання К. Поппера та його погляди на проблеми освіти суттєво вплинули на розвиток педагогічної теорії й практики.

Актуальними на сучасному етапі залишаються зауваження видатного філософа щодо ролі держави як гаранта забезпечення рівного доступу до отримання освітніх послуг, висновки про недопустимість використання освіти як інструменту політичного та ідеологічного впливу. Велике значення мають узагальнення стосовно конструювання змісту освіти самими учнями в процесі розв'язання ними реальних проблем, зміни характеру взаємин між учасниками педагогічного процесу, підсилення ролі вчителя як фасилітатора, розвитку критичного мислення учнів.

Предметом подальшого наукового вивчення можуть стати історико-педагогічні розвідки К. Поппера, зокрема здійснений ним критичний аналіз поглядів на освіту Платона та Аристотеля, застосування принципу фальсифікації в процесі пізнавальної діяльності.

Література

Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона ; пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. Москва: Феникс, 1992а. 448 с.

Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. Москва : Феникс, 1992б. 528 с.

Поппер К. Логика социальных наук. *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики* / сост. Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского и В. К. Финна; пер. с англ. Д. Г. Лахути. Москва : Эдиториал УРСС, 2000а. С. 298 – 314.

Поппер К. Эволюционная эпистемология. *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики* / сост. Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского и В. К. Финна; пер. с англ. Д. Г. Лахути. Москва : Эдиториал УРСС, 2000б. С. 57 – 74.

Поппер К. Мир предрасположенностей и эволюционная эпистемология. *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики* / сост. Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского и В. К. Финна; пер. с англ. Д. Г. Лахути. Москва : Эдиториал УРСС, 2000в. С. 176 – 210.

Blackie M. Popperian Perspective on Science Education. *International Journal of Higher Education*. Vol. 1, No. 1; May 2012. P. 160 – 167.

Chitpin S. Leading school improvement: using Popper's theory of learning. *Open Review of Educational Research*, 2016. Vol. 3, № 1. P. 190 – 203.

Nicholas Maxwell. Karl Popper, Science and Enlightenment. London: UCL Press, 2017. 376 p.

References

Popper, K. (1992a). Otkrytoe obshchestvo i ego vragi. T. 1: Chary Platona [The Open Society and Its Enemies. Vol. 1. The Spell of Plato]. Moscow : Feniks [in Russian].

Popper, K. (1992b). Otkrytoe obshchestvo i ego vragi. T. 2: Vremya lzheprorokov: Gegel', Marks i drugie orakuly [The Open Society and Its Enemies. Vol. 1. The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath]. Moscow : Feniks [in Russian].

Popper, K. (2000a). Logika sotsialnykh nauk [The Logic of the Social Sciences]. *Evolutsionnaya epistemologiya i logika sotsialnykh nauk: Karl Popper i ego kritiki – Evolutionary Epistemology and Logic of Social Sciences: Karl Popper and his Critics*. Lakhuti, D. G., Sadovskiy, V. N. & Finn, V. K. (Eds). (pp. 298 – 314). Moscow : Editorial URSS [in Russian].

Popper, K. (2000b). Evolutsionnaya epistemologiya [Evolutionary Epistemology]. *Evolutsionnaya epistemologiya i logika sotsialnykh nauk: Karl Popper i ego kritiki – Evolutionary Epistemology and Logic of Social Sciences: Karl Popper and his Critics*. Lakhuti, D. G., Sadovskiy, V. N. & Finn, V. K. (Eds.). (pp. 57-74). Moscow : Editorial URSS [in Russian].

Popper, K. (2000c). Mir predraspolozhennostej i evolutsionnaya epistemologiya [The World of Predispositions and Evolutionary Epistemology]. *Evolutsionnaya epistemologiya i logika sotsialnykh nauk: Karl Popper i ego kritiki – Evolutionary Epistemology and Logic of Social Sciences: Karl Popper and his Critics*. Lakhuti, D. G., Sadovskiy, V. N. & Finn, V. K. (Eds.). (pp. 176 – 210). Moscow : Editorial URSS [in Russian].

Blackie, M. (2012). Popperian Perspective on Science Education. *International Journal of Higher Education*, 1(1), 160 – 167 [in English].

Chitpin, S. (2016). Leading School Improvement: Using Popper's Theory of Learning. *Open Review of Educational Research*, 3 (1), 190–203 [in English].

Maxwell, Nicholas (2017). Karl Popper, Science and Enlightenment. London, UCL Press [in English].

Ваховський Л. Ц. Теорія пізнання Карла Поппера та проблеми освіти

У статті розглянуто особливості теорії наукового пізнання К. Поппера, показано вплив обґрунтованих ним гносеологічних принципів на підходи до вдосконалення освіти й виховання.

З'ясовано принципові відмінності еволюційної епістемології видатного філософа від традиційної емпірико-сенсуалістичної теорії пізнання, згідно з якою знання вливаються в нас ззовні через органи чуття. К. Поппер доводить, що людина надзвичайно активна в здобуванні знання, і інформація не вливається в неї з довкілля, а, навпаки, людина досліджує навколишнє середовище й активно «висмоктує» з нього інформацію. Зроблено акцент на тому, що людина не лише активна, а й критична щодо отриманої інформації.

Представлено результати здійсненого К. Поппером критичного аналізу освіти, виокремлені ним недоліки освітнього процесу в школах (невідповідність вродженим людським якостям, пасивність учнів у процесі навчання) та запропоновані шляхи їх подолання. Висвітлено позицію філософа щодо особливостей державного контролю над освітою, його уявлення про цілі освітньої діяльності, необхідність залучення учнів до конструю-

вання змісту навчання, про зміну характеру взаємин між учасниками освітнього процесу, узагальнення щодо перетворення навчання на процес розв'язання учнями проблем, розвиток у них критичного мислення.

Ключові слова: теорія пізнання, еволюційна епістемологія, фальсифікація, критичне мислення, навчання як розв'язання проблем.

Ваховский Л. Ц. Теория познания Карла Поппера и проблемы образования

В статье рассмотрены особенности теории научного познания К. Поппера, показано влияние обоснованных им гносеологических принципов на подходы к совершенствованию образования и воспитания.

Выяснены принципиальные различия эволюционной эпистемологии выдающегося философа от традиционной эмпирико-сенсуалистической теории познания, согласно которой знания вливаются в нас извне через органы чувств. К. Поппер доказывает, что человек чрезвычайно активен в приобретении знаний, и информация не вливается в него из окружающей среды, а, наоборот, человек исследует окружающую среду и активно «высасывает» из нее информацию. Сделан акцент на том, что человек не только активен, но и критичен по отношению к полученной информации.

Представлены результаты проведенного К. Поппером критического анализа образования, выделенные им недостатки образовательного процесса в школах (несоответствие врожденным человеческим качествам, пассивность учащихся в процессе обучения) и предложенные пути их преодоления. Освещены позиция философа относительно особенностей государственного контроля за образованием, его представления о цели об-

разовательной деятельности, необходимости привлечения учащихся к конструированию содержания обучения, об изменении характера взаимоотношений между участниками учебного процесса, обобщения относительно превращения обучения в процесс решения учащимися проблем, развития у них критического мышления.

Ключевые слова: теория познания, эволюционная эпистемология, фальсификация, критическое мышление, обучение как решение проблем.

Vakhovsky L. Ts. Karl Popper's Theory of Cognition and Education Problems

The article deals with the peculiarities of K. Popper's theory of scientific knowledge, and shows the influence of the epistemological principles which were substantiated by the scientist on the approaches to the improvement of education and upbringing.

The fundamental differences between the evolutionary epistemology of the outstanding philosopher and the traditional empirical and sensualistic theory of cognition, according to which knowledge flows into us from the outside through the senses, have been clarified.

K. Popper argues that man is extremely active in acquiring knowledge, and information does not flow into him from the environment, but, on the contrary, man explores the environment and actively "sucks" information from it. The emphasis is placed on the fact that a person is not only active but also critical towards the information he receives.

The results of K. Popper's critical analysis of education and the shortcomings of the educational process in schools (inconsistency with innate human qualities, passivity of students in the learning process) are presented and the ways of overcoming them are suggested. The position of the philosopher on the peculiarities of state control over education, his idea of the goals of educational activities, the necessity to involve students in the construction of learning content, the change in the nature of relations between participants in the educational process, generalizations about the transformation of learning into solving problems, development of students' critical thinking have been revealed.

Keywords: theory of cognition, evolutionary epistemology, falsification, critical thinking, learning as problem solving.